

ՄԻԲԱՅԵԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԱԼԱՆԹՅԱՆ

Երվանդ Շահազիզ

Նհայտ անձ չէ Սալանթյանը. նա հեղինակն է այն 13 ընդարձակ ու շատ հետաքրքիր նշամակաների, որ գրել է Խ. Ա. Բովյանին, վերջինիս Դորբատում ուսանելու ժամանակ: Սալանթյանը հայտնի է իբրև էջմիածնի միաբանության իր ժամանակի կրթված անդամներից մեկը, իբրև Լազարյան ճեմարանի կրոնաուսուցչի և հայոց լեզվի երկարամյա ուսուցիչ, իբրև գրականագետ և վերջապես իբրև հայ եկեղեցական գործերի նախարարությունից հաստատված քարոզչի: Նրա գրվածքներից հայտնի են գրաբար լեզվի «Քերականությունը» և «Ճարտասանությունը», որ գրել ու տպագրել է հատկապես իր աշակերտների համար. նա է կազմել ու խմբագրել Լազարյան ճեմարանի աշակերտների գրաբար լեզվով շարադրված գրվածքների ժողովածուն՝ «Մուսայի Աբարատանը», որի օրինակով և հետևելով հետագայում կազմվել ու հրատարակվել է նաև «Ներսիսեան դպրոցի երեխայիբրը»: Սալանթյանի անունը կապված է նաև 1828 թվին քարոզչական նպատակներով Ռուսաստան եկած և Շուշի (Շոշ, Շոշի-բերդ, Շոշվա-դալան) քաղաքում հաստատված Բազելյան միսիոնարների ձեռքով և հոգացողությամբ առաջին ան-

գամ գրաբարից աշխարհաբարի վերածված ավետարանի հրատարակության կարևոր գործի հետ (1834 թ.). Սալանթյանն է եղել, որ գրաքննել է այդ թարգմանությունը և իրավունք տվել տպագրելու Մոսկվայում 1833 թվի մայիսի 16-ին:

Այսու հանդերձ, մենք մինչև օրս էլ դեռ չափ թերի, կցկտուր տեղեկություն ունենք նրա կյանքի մասին, ուստի և դժվարանում ենք վերականգնել նրա ստույգ ու շատ թնփել լիակատար կենսագրությունը: Գրական թանգարանում գտնվող նրա նամակները՝ հասցեագրված Աբովյանին՝ բարեբախտաբար գալիս են մեզ նպաստելու այդ պակասն ու թերին լրացնելու համար. լրացնելու է ինքն ոչ լիակատար կերպով, գոնե մասամբ, էական գծերով միայն. էլ չենք խոսում արդեն դրանց կարևորությունը մասին հատկապես Աբովյանի նկատմամբ՝ վերջինիս դեմքը, ներքին աշխարհը պարզաբանելու և ընդհանրապես նրան բնութագրելու տեսակետից:

Թե ե՞րբ է ծնվել Սալանթյանը, ի՞նչպիսի ծնողների զավակ է եղել և ո՞րտեղ կամ ի՞նչպես է անցկացրել մանկությունը, մենք չգիտենք. միայն կարող ենք ասել, որ նա պոլսեցի էր, հավանորեն հայ-կաթոլիկ ըն-

տանիքի գալակ. և իր կրթությունն ու
դաստիարակությունը ստացել էր Լիբանանի
Ս. Անտոնի հայ-կաթոլիկ վանքում, որտեղ
և ուսման ընթացքն ավարտելուց հետո
ձեռնադրվել էր քահնայ, ապա վարդապետ և
հայտնի դարձել «Լիբանանցի Հովակիմ
վարդապետ» անունով:

1817 թվին նա իր հոգևոր իշխանության կողմից ուղարկվում է Հաշտարխան, որպես տեղական հայ-կաթոլիկ փոքրիկ համայնքի հովիվ-քահանա. գալով Հաշտարխան նրանակոթյուն է հաստատում «կապուղյիններ» կոչված վանքում։ Այդ ժամանակները Հաշտարխանում էր ապրում տակավին ե-րիտասարդ, 1817 թ. փետրվարի 13-ին ստրկավաճ ձեռնադրված Գ. Պատկանյանն իր ծնողների հետ, նա դասավանդում էր նորաբաց (1817 թ. հուլիս) հոգևոր դպրոցում։ Միաժամանակ այդտեղ էին գտնվում նրուտաղծի նմիրակ պոլսեցի Կարապետ վարդապետը, որը նփրձե կաթոլիկոսի կողմից հետո եպիսկոպոս ձեռնադրվելից ու ադ-րխանապոլսեցի Պողոս պատրիարքից հետո Պոլսի պատրիարք Կարգվեց և կաթոլիկու-թյունից դարձած կարնեցի Սերովյն վար-դապետը, որը եկել էր Ճեմիածնից և զննում էր Մոսկվա՝ կազարյան (ճեմարանի հայոց) լեզվի ուսուցչի պաշտոնով։

Հաշտարխանի այդ սակավաթիվ հայ-կաթոլիկ համայնքը գոյացել էր Կապուչին և հատկապես Վեհահայություն ընդ միության պատմությունից հայտնի Կղեմես Գալանոս եռանդուն միախոնարի ու նրա ազակերտների քարոզչական ջանքերի շնորհիվ հայադավաններից բաժանված և պաշտականության գիրկը մտած հայերից: Դրանք, սպալական հայերը չէին հասկանում իսկ, թե ազգ ու դավանություն կամ եկեղեցի տարբեր հասկացողություններ են և մի դավանությունից կամ եկեղեցուց մյուսը փոխվելը զեռ չի նշանակում ազգություն էլ փոխել, որ այս կամ այն դավանության պատկանելն ազատ կամքի, ընտրության և համոզմունքի խնդիր է, իսկ ազգի պատկանելն ազատ կամքի ու ընտրության հետ ոչ մի կապ չունեցող՝ արյան և ծագման խնդիր. այդ պատճառով էլ այդ հայերն իրենց «Քրեանկ» են անվանել և ինչպես Պատկանյանն է ասել Ռոջուլյն քեզ, Մուրիամ, ասելով և ծնկան վրա կաղալով ու ստեղծ-ստեղծ Յիսուս և Մարիամ կրկնելով կրթո՛ւն են, թե «Քրեանկ» եղան, վերջացան»:

Դրան, այդ հանգամանքին, նպատակով են և նրանց առաջին հովիվ-քահանաները, որոնք օտարազգի լինելով— մեծ մասամբ լեհացի կայուններ— ոչ միայն չեն հուպեցել, որ իրենց այդ նորադավանները հանկանյան իրենց նոր ենկեղեցու ժամապացույթունը, որի համար անհրաժեշտ էր, որ իրենք հայերեն սովորեին, այլ ընդհակառակը ձգտել են բոլոր ներքին ու աններքին միջոցներով ապագադասացնել նրանց, պատարագի խորհուրդը նրանք կատարել են լատիներեն, քարոզները խոսել անասկանալի լեհերեն լեզվով և ընդհանրապես աշխատել են ներշնչել նրանց ատելություն դեպի այն ամենը, ինչ որ կարող էր հիշեցնել նրանց հայ լինելն ու հայությունը, այսպիսով արագացնելով նրանց կորուստը հայության համար։

Հովակիմ վարդապետը՝ Սալլանթյանը, որ
կաթոլիկ լինելով հանդերձ, հզել է հայ ու
սիրել է իր մայրենի լեզուն և ազգովու-
նը, որ պատարագի խորհուրդը կատարե-
լի հայերեն, քարոզել ու սովորեցրել է հայե-
րեն, որ չի քաշվել իր խցում ընդունելու
այն հալադավան երիտասարդներին, որոնք
ցանկացել են տեսնվել, ծանոթանալ ու խո-
սել նրա հետ, որու չի եկել իր խորթագած
հոտին, հավանելի չի հզել նրան և այդ
հատկապես պատարագը հայերեն կատարե-
լու պատճառով, թեև նրանք լատիներեն
պատարագից էլ բան չէին հասկանում:

Սալլանթյանը, իհարկե, նկատել էր իր հոտի դժգոհությունը, բայց բանի տեղ չի դրել ու շարունակել է իր բռնած ընթացքը։ Սա ցանկություն է հայտնել ծանոթանալու Պատկանյանի հետ ու խնդրել է իրեն այցելող հայադավան երիտասարդներին Պատկանյանի գրվածքներից որևէ բան բերել կարդալու համար. երիտասարդները Պատկանյանին հայտնում են Սալլանթյանի ցանկությունը և Պատկանյանը ուղարկում է նրան ռուսերեն լեզվից իր թարգմանած Դիոդորոս Սիկիլլացու մատենադարան կոչված հնախոսությունից «Աղեքսանդր Մակեդոնացու արկածները»։ Ապա Պատկանյանը անձամբ ծանոթանում է նրա հետ և նույնիսկ մի անգամ էլ նրան ու վերը հիշած չարապետներին հրավիրում է իր տունը ու հյուրասիրում մինչև առավոտ։

Մինչ այս մինչ այն կաթողիկ համայնքի
դժգոհությունն իրենց հովիվ-քահանայի դեմ
դնալով այնքան է՝ աճում ու սաստկանում,
և դա հատկապես պատարագի խորհուրդը
հայերեն կատարելու համար, որ մի օր էլ

խանգարվում է նրա հայերեն պատարագը, ու ինքն էլ ստիպված է լինում փախչել ու մտնել հայոց եկեղեցին և ապավինել Պատկանյանի օգնության: Պատկանյանը քաղաքում մի բնակարան է վարձում, ուր և փոխադրվում է Սալլանթյանը ու մի քանի ամիս շարունակ ապրում հայադավանների հայթայթած միջոցներով:

Այստեղ ընդհատվում է մեր ունեցած տեղեկությունների թելը: Հայտնի է միայն, որ նա մի քանի անգամ իր հոտի հետ հաշտվելուց ու գծովելուց հետո մտնում է վերջնականորեն հայ եկեղեցու գիրկը և կարգվում լազարյան ճեմարանի կրոնագիտության և հայոց լեզվի ուսուցիչ: (Տես մեր «Տեր-Գարրիել Պատկանյան» գրվածքը, էջ 65—67): Ահա հենց այդ ժամանակ է կատարվել Սալլանթյանի անվանափոխությունը: Հաշտարխանի այն ժամանակվա երկարամյա առաջնորդ (1811—1829) Հովհաննես Գառնակերյանի կամ Հակոբյանի պատվերով Պատկանյանը ուղարկում է Սալլանթյանին գավազանի հետ նաև մի ընտիր վկայական, որի մեջ վերջինիս առնուր փոխված էր «Միրախլի», որբան մեզ հայտնի է պատմարան Միքայիլ Չամչյանի անունով, որին նա սիրելիս է եղել. Սալլանթյանը սիրով ընդունում և մինչև վերջն էլ պահպանում է այս նոր անունը, մոռացություն տալով իր նախկին «Լիբանանցի Հովակիմ» անունը:

Թե այնուհետև ի՞նչ հետաքրքիր իրադարձություններ ու միջադեպեր են տեղի ունեցել և Սալլանթյանը մինչև իր հիշյալ պաշտոնին անցնելը ո՞րտեղ է գտնվել, մենք չենք կարող ստուգապես որոշել. սակայն նկատի ունենալով որոշ հանգամանքներ, կարող ենք գեթ մոտավորապես ցույց տալ, թե նա ե՞րբ կարող էր Մոսկվա գնացած ու իր պաշտոնին անցած լինել:

Մեր ձեռքին են գտնվում Խ. Արուստյանի և Լիկու Նամակը. դրանցից առաջինը գրված

է էջմիածնում 1830 թվի մայիսի 25-ին և հասցեագրված Հարություն վարդապետ Ալամդարյանին, իսկ երկրորդը՝ գրված է Երևանում, նույն թվի մայիսի 28-ին ու հասցեագրված դարձյալ Ալամդարյանին. իսկապես դրանք ուրույն, տարբեր բովանդակությամբ նամակներ չեն, այլ միևնույն նամակի տարբեր փոփոխակները, որոնք սակայն լրացնում են իրար: (Տես այս նամակները «Դիվան»-ի առաջին հատորում, էջ 26—27 և 71—72):

Այս նամակներից պարզվում է, որ «Հայկական մարզի» կառավարիչ հայազգի զորավար գեներալ Բարսեղ Հովսեփի Բեհբուդյանը 1830 թվի մայիսին եկել էր էջմիածին իր հետ բեռելով մեզ հայտնի լազարյան ճեմարանի հայոց լեզվի ուսուցիչ կարնեցի Սերովբե վարդապետին. Բեհբուդյանը հանձնարարություն է ունեցել Լուվկասի կուսակալ Պասկևիչից — նախ՝ եպիսկոպոս ձեռնադրել տալ իր հետ բեռած Սերովբե վարդապետին և երկրորդ՝ անառաջնորդ մնացած թեմերում առաջնորդներ կարգել կառավարության ցանկացած եպիսկոպոսներին: Գեներալ Բեհբուդյանին հաջողվեց՝ 13 օրվա ընթացքում կատարել այդ հանձնարարությունները: Մայիսի 23-ին մեծ շուրով և հանդիսավոր կերպով Սերովբե վարդապետը եպիսկոպոս է ձեռնադրվում և ընտրվում Հաշտարխանի թեմի առաջնորդ, այնուհետև ընտրվում են մյուս թեմերի առաջնորդներն այսպես՝ վանքի ավագ լուսարար Հովհաննես արքեպիսկոպոս Կարբեցին ընտրվում է Թիֆլիսի թեմի առաջնորդ, իսկ ներսես Աշտարակեցին՝ Բեսարաբիայի նորակազմ թեմի, իրրև աքսոր կամ «արգելում» ինչպես ասված է Արուստյանի՝ նամակի առաջին փոփոխակի մեջ, և այլն:

Արդ նկատի ունենալով, որ Սերովբե կարնեցին դրանից ղեկ առաջ Ախալցխայումն է եղել և այնտեղից է եկել, էջմիածին ու եպիսկոպոս ձեռնադրվելով ընտրվել

Միխայիլ արքեպիսկոպոս Սալլանթյան

Հաշտարխանի առաջնորդ, ուրեմն պետք է կարծել, որ 1830 թվի մայիսին կամ դրանից էլ ավելի առաջ նա հրաժարված է եղել լազարյան ճեմարանի ուսուցչի պաշտոնից: Այս բուրից կարելի է հանգել այն ստույգ եզրակացության, որ Միքայել Սալյանթյանը, որը կաթողիկոսության արդեն հրաժարվելով ընդունվել էր Եփրեմ կաթողիկոսի կողմից ու էջմիածնում էր գտնվում, հենց այդ 1830 թվին էլ Եփրեմ կաթողիկոսի հաճությամբ ու լազարյան ճեմարանի հրավերով ստանձնած լինի այդ պաշտոնը:

Այժմ դառնանք Սալյանթյանի՝ Խ. Աբովյանին գրած նամակներին:

Այդ նամակները, ինչպես արդեն ասել ենք, 13 հատ են, ընդարձակ և շատ հետաքրքրական: Դրանք գրված են լավորակ մեծ թերթերի վրա սեղմ տողերով, մանր, դյուրեթեմա տառերով, ըզրմաթիվ պատկերներով և բռնում են միջին մեծությամբ ձեռագիր տառերի արտագրությամբ մեծ թերթերի 46 էջ:

Սալյանթյանը, որը հիմնովին տիրապետում էր գրաբար լեզվին և տարիներ շարունակ եղել էր նրա ուսուցանողը ճեմարանում ու վերջապես գրել էր նրա քերականությունը, շատ շմուտ, ազատ, անբռնազգեստ կերպով իր մտքերը գրաբար արտահայտելով՝ միաժամանակ նախանձախնդիր ու պահանջկոտ էր, որ բառերն իրենց իսկական իմաստով ու պատշաճ տեղում կիրառված լինեն և քերականական շեղումներ չլինեն: Հենց այդ նամակներում էլ նա ուղղել է Աբովյանի, Առաքել Արարատյանի ու մյուսների իրեն գրած նամակների ու «Ներսիսեան դպրոցի երեխայրիք» մեջ սպառնած սխալները, դրանք վերագրելով գրողների «անկատար ուսման ու երիտասարդական հասակի անփորձություն» և այն դպրոցի թերության, որի մեջ նրանք ուսած են եղել: Հասկանալի է, որ նույնպիսի հետևողական պահանջկոտություն պետք է ցուցաբերեր նաև իր նամակների ու գրքերի մեջների նկատմամբ: Եվ իրոք, մեր ձեռքին գտնվող Աբովյանին ուղղված այդ 13 նամակները գրված ու շարահյուսված են պարզ, ըմբռնելի ոճով և գոյություն ունեցող գրաբար լեզվի քերականության անհեղիկ կանոններով ու կարգացված են և պիտի կարգացվեն մեր հին գրականության ժանրների կողմից անտաղտով շահեկանությամբ:

Երբ են գրվել այդ նամակները, առաջին

նամակը գրված է 1830 թվի սեպտեմբերի 25-ին և ունի «Միքայել վարդապետ հաջ. Մոսկ.» ստորագրությունը. մյուսները գրված են նույն թվի նոյեմբերի 13-ին, նոյեմբերի 16-ին, դեկտեմբերի 10-ին, 1831 թվի հունվարի 8-ին, հունվարի 28-ին, մարտի 12-ին, մայիսին (ամսաթիվը պակասում է), հունիսի 30-ին, նոյեմբերի 17-ին, 1832 թվի փետրվարի 8-ին, օգոստոսի 21-ին և վերջին՝ 13-րդ նամակը — 1834 թվի նոյեմբերի 12-ին «Միքայել արքեպիսկոպոս և նուիրակ Ս. էջմիածնի» ստորագրությամբ:

Ի՞նչ բովանդակություն ունեն այդ նամակները. դրանք, եթե կարելի է այսպես ասել, բազմաբովանդակ են, բայց նրանց ամենաէական, հիմնավոր ու գլխավոր բովանդակությունը կազմում է թե ի՞նչ հեղինակի և թե հայ եկեղեցու համար ընդհանրապես շատ կարևոր և փաստացի հերքման կարոտ մի խնդիր. այդ խնդիրը սկիզբ առնելով հնագույն ժամանակներից՝ 451 թվից, մնացել ու մնում է առանց վերջնական լուծման, որի հետևանքով էլ հնուց մինչև օրս չի դադարել ու չի դադարում այլ դավանանքների պատկանող եկեղեցականների կողմից մեր եկեղեցու հասցեին ուղղված բամբասանքն ու շարախոսությունը, թե իբրև հայ եկեղեցին միաբնակական է և հայերը միաբնակներ — «մոնոֆիզիտներ»: Ահա այդ շարախոսությունների առաջն առնելու համար էր, որ Սալյանթյանը գրեց լատիներեն լեզվով մի գրվածք՝ «Ճառ շատագրություն հայոց ուղղափառության եկեղեցույս հայոց» խորագրով. նա ցանկացել է իր ծախքով Դորպատում տպագրել այդ այդ գիրքը, որի համար էլ գրել է հիշյալ նամակները Աբովյանին, որն այդ ժամանակ ուսանող էր Դորպատում. նամակների միջոցով նա ծանոթանում է Աբովյանի ու վերջինիս միջոցով էլ Պարոտի հետ:

«Ճառը» նա գրել է լատիներեն, որպեսզի ամբողջ Եվրոպայի գիտական շխարհը կարդալ ու հասկանալ կարողանա, իսկ տպագրության տեղ ընտրել է Դորպատը, որովհետև այդպիսի գիտական գործի տպագրության համար Մոսկվան չի ունեցել այն հարմարությունները, ինչ որ Դորպատը՝ ցենզուրական, լատինագետների և մանավանդ Աբովյանի այնտեղ գտնվելու տեսակետից. իսկ Աբովյանի աշխատասիրության, ուսումնասիր լինելու, հայերենագիտության և նման գործերի ընդհանրաբնույնը պատրաստականության մասին Սալյանթյանը շատ գովասանական կարծիքներ էր լսել:

Հարկավոր էր մի հմուտ լատինագետ, որ գրվածքի լատին լեզվի մեջ սպրդած սխալներն ու վրիպակներն ուղղեր, շարվածքը սրբագրեր և, որ գլխավորն էլ, ցնեղուրական գործը ժամանակին հոգար:

Այս բոլորը հոգալու և իր պատվերները կատարելու համար նա իրեն գործակից է կարգում Արտվյանին, իսկ վերջինիս խորհրդատու ընտրում Պարրոտին: Գիրքը գրված էր հիմք ընդունելով հայ եկեղեցու հայրերի, գլխավորապես «փիլիսոփա» կոչված Հովհան Օձնեցու ուսմունքը և այլ աղբյուրներ: Տպագրության համար անհրաժեշտ դրամը ձիշտ ժամանակին և լրիվ նա ուղարկել էր Արտվյանին ու նրանից էլ հաշիվ և տեղեկություն պահանջել բոլորի մասին, իսկ հաճախ էլ շնորհակալություն ու գոհունակություն էր հայտնել Արտվյանին:

Շատ մեծ աշխատանք ու ջանք է թափվել Արտվյանի, Պարրոտի և մասնավոր իր՝ հեղինակի կողմից այդ գործը գլուխ բերելու համար. սակայն մեզ անհայտ է մնում, թե վերջիվերջո գրքի տպագրության գործը գլուխ եկե՞լ է, թե՞ ոչ: Մեր ձեռքի տակ եղած նամակներից, գոնե, այդ չի երևում: Սալլանթյանը հիշյալ աշխատությունը Դորպատ ուղարկելուց առաջ նախ ուղարկել էր Լայբցիգ, բայց ձեռագիրը կորսվել էր. այս անգամ էլ Արտվյանը խորհուրդ էր տվել նրան դարձյալ Լայբցիգ ուղարկելու: Սալլանթյանն ընդունել էր այդ խորհուրդը, բայց կատարել է, թե ոչ, չենք կարող ասել:

Ի՞նչն է արգելք հանդիսացել գրքի տպագրությանը. գրաքննիչը պահանջել էր էջմիածնի պաշտոնական թույլտվությունը և հատկապես Դորպատին մոտակա հայկական թեմի առաջնորդի պաշտոնական վկայությունը: Այդպիսին հանդիսանում էր Նախիջևանի և Բեսարաբիայի թեմը, որի առաջնորդն էր այդ ժամանակ Ներսես Աշտարակեցին. վերջինիս քանիցս դիմում է արվում այդ մասին, բայց բացասական պատասխան է ստացվում: Աշտարակեցին, իհարկե, շատ ուրախ էր, որ էջմիածնի միաբաններից մեկի ձեռքով կատարվել է մի այդպիսի կարևոր գործ, որը պետք է հրատարակվեր, բայց քաշվում է պահանջվածը տալ, որովհետև ինքը լատիներեն չէր իմանում և ի վիճակի չէր անձամբ կարդալու ու հավաստիանալու «Ջատագովություն ձափ» հարադատությունը. ուստի նա խընդրում է նախ տպագրել գրվածքի հայերենը

լանթյանը պնդում է, որ առաջին հերթին տպագրվի լատիներենը, որ ամենակարևորն էր և հետո ոչ միայն հայերենը, այլ և ռուսերենը, ինչպես որ ինքն էլ վաղուց մտադրել էր անել:

Ե՛րբ է գրել Սալլանթյանն այդ «ձառք», հասկանալի է, որ նա չէր կարող գրած լինել մի այդպիսի բան այն ժամանակ, երբ դեռ կաթոլիկ էր, որովհետև «ձառք» լեզվեցուն է եղել եկույթներով ընդդեմ պապականության:

Մեզ թվում է, որ դա կարող է գրված լինել միայն և միայն Սալլանթյանի կաթոլիկությունից հայ եկեղեցու գիրկը վերադարձած ժամանակների և այն օրերին մոտավորապես, երբ նա գտնվել է էջմիածնում կամ անմիջապես Մոսկվայում՝ Լազարյան ձեմարանի ուսուցչության առաջին տարիներին: Այս ենթադրության հավանականությունը փաստ կարող է ծառայել Սալլանթյանի կողմից Արտվյանին գրված առաջին նամակը 1830 թվի սեպտեմբերի 25-ին, որի մեջ Սալլանթյանը առաջարկում է գրված-պատրաստված իր այդ գործը Դորպատում տպագրել:

Սալլանթյանի Մոսկվայում վարած պաշտոնները, որոնցից հիմնականը եղել է ուսուցչությունը Լազարյան ձեմարանում, շատ հանգիստ, նյութականի տեսանկյունից էլ արդյունավետ ու պատվավոր պաշտոններ են եղել: Որ Սալլանթյանը բացի հայոց լեզվի և կրոնի դասատու լինելուց ուրիշ պաշտոններ էլ վարել է, այդ երևում է մեր ձեռքին գտնվող աշխատանքներից, որ գրել է նա թե Արտվյանին, թե Նոր Նախիջևանի հայտնի քաղաքագլուխ ու խալիբյան զբաղրոցի հիմնադիր Հարություն Պողոսի խալիբյանին և թե Նոր Նախիջևանի. Աստվածատուր քահանային: Այդ նամակներից պարզվում է, որ նա եղել է Մոսկվայի «հաջորդ», հայ եկեղեցական գրվածքների «գրաքննիչ» և էջմիածնի «նուիրակ» Բեսարաբիայի թեմում:

Մոսկվայի հաջորդության, գրաքննության և նվիրակության գործերի սակավության ու թեթևության հետևանքով՝ նրա ամբողջ աշխատանքը համարյա թե կենտրոնացած է եղել ձեմարանի ուսուցչության և գրական պարագմունքի վրա: Նա դաստիարակված ու ուսած լինելով կաթոլիկան հին և վանական կարգերում, հեռու է պահել իրեն այդ կարգերի հույի կողմնից և ժառանգել է կարգապահություն, աշխատասի-

որոնք հատուկ են եղել նրան հենց մանկությունից: Սալլանթյանը, ինչպես երևում է նրա կազմած քերականությունից և «Ծարտասանութեան տետրակից», հին միթոզով է դասավանդել, սակայն կպած է եղել գործին, սիրել է իր աշակերտներին, ջանք ու աշխատանք է թափել իր գիտացած նրանց հաղորդելու: Բայց այդ նրան չի հաջողվել, կամ ավելի ճիշտը հաջողվել է միայն մասամբ, մի բան, որ չի քաշվել խոստովանելու նաև ինքը, իր՝ Արուսյանին գրած նամակներում: Այս մասին նա իր 1831 թվի մայիսին գրած նամակում գրում է Արուսյանին. «Միտ դիր զտի և զգիշեր, զի լիցիս կատարեալ գրգռէտ, կատարեալ ասեմ, զորոց զօրինակս առաջի աշացդ ի պրոֆեսորդ տեղւոյդ և ոչ թերակատար համբակ (պեղանտ, շառլատան) իրրև զիս և զիմ աշակերտս ի ճեմարանիս, ընդ որս արտասուեմ այլ, այլ զզօրեմ կատարելագործել վասն բազում արգելանաց տեղւոյս և անձանց և իւր պարագայից, և այլն»:

Ասացինք, որ նրա վարած պաշտոնները Մոսկվայում հանգիստ են եղել, ապահով ու արդյունավոր, բայց նա, ինչպես երևում է, չի սիրել այդ պաշտոններն ազգին օգուտ չբերելու տեսակետից. ուսուցչությունը, որ նրա արտոլին է եղել, չի հաջողվել նրան բազմաթիվ արգելքների պատճառով, պարտնշությունը ապարդյուն է եղել՝ տպագրելիք հայ եկեղեցական գրվածքների սակավաթիվ լինելու պատճառով, իսկ նվիրականությունը, ինչպես պարզվում է, առկա էր մնացել նոր Նախիչևանի և Բեսարաբիայի թեմի առաջնորդ Ներսես Աշտարակեցու ղեկավարության և Սալլանթյանի այդ պաշտոնին «սիրահար» չլինելու պատճառներով: Նրա իսկական ցանկությունն է եղել հայ վանքերից մեկում նստել, հավաքել ճագովներ, ուսուցանել և պատրաստել հոգևորականներ, ուսուցիչներ ու գրականագետներ, այսինքն ստեղծել մի երկրորդ Մխիթարյան միաբանություն, միայն հայադավան: Այդ նպատակով նա 1833 թվին հատկապես գնում է էջմիածին, բայց ծրագրած գործը հաջողություն չի ունենում. դրա փոխարեն նա ձեռնադրվում է եպիսկոպոս ով Բեսարաբիայի թեմի էջմիածին նվիրակ կարգվում: Այս մասին էլ Սալլանթյանը իր վերջին նամակում (1834 թ. նոյեմբ.) գրում է Արուսյանին. «Կամ լուծալ ես ցարդ գգալ և զդառնալ իմ աստ, կամ ագնիւ գրաբերս պատմեսցէ քեզ, որոյ այս

լոյ և զվանս ինչ առ ի հաւաքել և կրթել զեկեղեցական մանկունս վասն տպագայ պայծառութեան ազգիս: Խնդիր մատուցի երկոցանց հայրապետաց. ժողովեցան, խորհեցան, վճռեցին և հայտնեցին թէ կամին ձեռնադրել զիս եպիսկոպոս, տալ ինձ զվանս Ղիշաղու (Հատինը), որ ի Շիրակ, մօտ ի Գիւմրին: (Գում-Այրի) հանգերձ ժողովրդովք, զի եկամտիւ տեղւոյն հաւաքեցից և զարգացուցից զաշակերտս, և այլն: Հաճեցալ և ուրախ եղէ և օրհնեցի զԱստուած, զի հուակ ուրեմն յաշողեսց ինձ հասանել բազմամեայ ցանկությունս, և այլն: Բայց զկնի ձեռնադրութեանս, վասն ինձ անձանօթ պատճառի, փոխեցին զրանս, յանձնեցին ինձ զնուիրակութիւն վիճակիս այսորիկ, որում եկեալ այսր, Ներսես սըրբազան յայտնեաց զգովամոլութիւն իրր ընդ առաջարկութիւն Հայրապետին (Յովհաննէս Կարբեցու), վասն որոյ և նուիրակութիւն կայ միայն կախ, որում չէի և չեմ սիրահար»:

Սալլանթյանը, ինչպես մենք արդեն տեսանք, երկու նվիրական ցանկություն է ունեցել. առաջինը՝ հիմնել Մխիթարյան միաբանության նման, բայց հայադավան, մի միաբանություն իր գլխավորութեամբ, և երկրորդ՝ տպագրել իր լատիներեն «Զատագովութիւնը»: Նրա այդ երկու ցանկությունն էլ ինչպես տեսանք, չի կատարվում, չնայած դրա համար նա չէր խնայել ոչ ջանք և ոչ էլ դրամ: Մեզ հայտնի է միայն, որ 1837—1838 թվերին նա իր ծերության պատճառով հրաժարվել է պաշտոնից և նրա տեղը, Ներսես Աշտարակեցու ցուցմունքով, 1838 թվին լազարյան ճեմարանում՝ նշանակվել է Մսեր Զմյուռնացին: Հայտնի է նույնպես, որ երբ Ներսես Աշտարակեցին 1843 թվին կաթողիկոս ընտրվելուց հետո կայսեր հրավերով Պետերբուրգ է գնում, ի միջի այլոց արքունի գանձարանից հազար ռուբլի ճանապարհածախս է դուրս գրել տալիս Սալլանթյանի համար և ըստ վերջինիս ցանկությունն ուղարկում նրան իր հայրենիքը՝ Տաճկաստան: (Տես նեղիչ Գեղամեանի «Պատմական քաղաածքներ» պրակ 8, Ներսէս Ն. Կաթողիկոս Աշտարակեցի, էջ 126):

Սալլանթյանը պաշտոնից հրաժարվելուց հետո մինչև հայրենիք վերադառնալը թե որտեղ է ապրել, մենք չենք կարող ստույգ ասել, բայց կարծում ենք, որ մնացած պիտի լիներ Մոսկվայում: Քաբոսս-է խմբագիր Զարմար Մանրյանցի ասելով Սալլանթյանի մասին, հիշատակում է նրա հարազատ ընտանիքի անունը: Սալլանթյանի ընտանիքը, որի անունը հիշատակում է Մանրյանցի, հավանաբար Սալլանթյանների ընտանիքն է:

վազ քահանա Տեր-Հարություն Կեոքչյանցի մոտ: (Տես «Փարոս» 1874, տետրակ չորրորդ):

Մեզ հայտնի նրա տպագրված գրվածքներն են «Քերականութիւն», «Ճարտասանութիւն», «Քամիրաս կուրածին» և «Կրօնագիտութիւն», իսկ ձեռագիր շտապագրվածները-- «Ջատագովութիւն», «Նտրոց հաւատոյ»:

«Պատմական քաղաածքներ»-ի հեղինակ եղիշե ավազ քահանա Գեղամյանը կասկած է հայտնում այն մասին, որ Սալլանթյանը իր ցանկությամբ չի վերադարձել հայրենիք: Այդ կասկածը մենք ձիշտ ենք համարում: Այդ, այդ մի ուրիշ պատճառ պիտի աւանդար և ունեցել է: Մեզ թվում է, որ այդ հանդամանքը կապված է եղել մի դժգոհության հետ, որ տեսի է ունեցել նրա ունեւսն Աշտարակեցու մեջ: Ինչպես հայտնի է, ներսեսը Պետերբուրգում ցանկացել էր հայ դավանության ուղղափառութիւնը էլ ավելի պարզած լինելու համար վերստին տպագրված տեսնել Հովսեփ Արղւթյանի ուսանելը լեզվով գրված «Հայ եկեղեցու դաւա-

նութեան թուղթը» նոր հավելվածներով, հավանորեն, ըստ Սալլանթյանի կատարած նոր ուսումնասիրության, որ կոչվում էր «Ջատագովութիւն ուղղափառութեան հայ եկեղեցւոյ» և այդ մասին սուաշարկութիւն էր արել նախարարության՝ տպագրութիւնը արքունի ծախքով կատարել: Նախարարութիւնը սիրով ընդառաջել էր, բայց որովհետեւ «Ջատագովութիւնը» գրված էր լատիններեն և անհասկանալի էր ներսեսի համար, մի հանգամանք, որ արգելք էր հանդիսացել նրա տպագրությանը մինչ այդ, առաջարկվում է Սալլանթյանին թարգմանել այն հայերեն: Սալլանթյանը մերժում և պահանջում է, որ, առաջ հավանութիւն տրվի լատիններենը տպագրելու, հետո արդեն թարգմանվի հայերեն, մի բան, որ ներսեսը չէր կարող անել, քանի որ լատիններեն չգիտեր: Պետք է կարծել, որ այդ պատճառով չեն տպագրվել հիշյալ երկու գրվածքները և ինքը Սալլանթյանն էլ, հակառակ իր ցանկության, արքունի ծախքով ուղարկվել է իր հայրենիքը՝ Պոլիս:

Հառիճավանքի ընդհանուր տեսքը հյուսիսային կողմից (Արքիկի շրջան). կառուցել են Զաւարե և Իվանե եղբայրները (մ-Գ դար)